Revista Universul Juridic ● nr. 6, iunie 2016, pp. 8-12

II. STUDII, ARTICOLE, OPINII

SUBSTITUȚIA FIDEICOMISARĂ – ÎNTRE UTILITATE ŞI OSTILITATE

De ***Daniela Negrilă***

Abstract

In this article, the author examines the fiduciary substitution - between utility and hostility, supposing a double gift, with the same object, whose beneficiary is first of all the institute and secondly, the substitute.

The structure and the content of the study reveal the comments on

Finally, the execution of those two gifts is separated by a *tractus temporis*, the first – in favour of the institute – and is enforced on the death of the dispose (if the substitution is contained in a legacy) or upon execution of the deed of donation (in case the substitution is performed by donation), and the second gift – in favour of the substitute – is enforced on death of the institute.

Keywords: *fiduciary substitution, institute, substitute, legacy, donation*

Folosită pentru acoperirea nevoii ca marile averi să se perpetueze în mâna aceleiaşi familii, alungată din peisajul juridic tocmai pentru a nu se mai permite acest lucru, substituția fideicomisară – reinstaurată de curând, într-o manieră originală, în legislația civilă românească – îşi răzbună secolele de inactivitate prin dificultățile pe care le generează aplicarea sa practică.

Pe fond, substituția fideicomisară, presupune o dublă liberalitate[1], cu acelaşi obiect[2], având ca beneficiar în primul rând pe instituit şi în al doilea rând pe substituit. Dar deosebirea dintre cele două liberalități nu se opreşte numai la persoana gratificatului ci continuă şi prin aceea că drepturile instituitului sunt grevate de o sarcină – administrarea bunurilor şi predarea lor, la decesul

instituitului, către substituit – în timp ce drepturile substituitului se află sub condiția suspensivă a supraviețuirii sale față de instituit. În plus, executarea celor două liberalități este despărțită printr-un *tractus temporis*, cea dintâi – în favoarea instituitului – fiind executată la moartea dispunătorului (dacă substituția este cuprinsă într-un legat) sau la încheierea contractului de donație (dacă substituția este realizată prin donație), iar cea de a doua – în favoarea substituitului – fiind executată la moartea instituitului.

Mecanismul pe care legiuitorul actual a înțeles să îl folosească spre a înlătura principala critică ce se aducea substituției fideicomisare – faptul că, prin dispoziția aceleiaşi persoane, se organiza transmisiunea patrimonială *mortis causa* a mai multor defuncți – se regăseşte în dispozițiile art. 996 cod civil, care prevede că drepturile substituitului se dobândesc de la dispunător, ca şi cele ale instituitului, dealtfel. În consecință, atât instituitul cât şi substituitul sunt succesori ai dispunătorului, deci singura transmisiune patrimonială care se ordonează este a acestuia, iar nu a altei persoane. În plus, interzicându-se posibilitatea ca substituitul să fie supus aceleiaşi obligații ca şi instituitul, sunt prohibite substituțiile graduale, singurele care ar permite ca o persoană să dispună pentru momentul decesului alteia.

Inițial, am salutat inițiativa legiutorului şi am privit-o ca pe soluția care răspundea cel mai bine situației în care o persoană dorea ca bunurile sale să revină unui anumit beneficiar, dar nu la decesul său ci la decesul altei persoane, pe care dispunătorul dorea să o gratifice şi conforteze patrimonial pe durata vieții. Anterior, astfel de cazuri se rezolvau prin realizarea a două liberalități, una în care o persoană primea uzufructul, iar cealaltă, a cărei gratificare efectivă se dorea, primea nuda proprietate.

Mai târziu, văzând opiniile diametral opuse ale doctrinei, am realizat problemele practice pe care le poate genera folosirea instituției. Iată un exemplu a cărui rezolvare este greu de administrat, pe oricare dintre căile teoretice propuse. *Dispunătorul X lasă un testament prin care instutuie ca legatar cu titlu particular asupra unui imobil pe fratele său A, cu sarcina pentru acesta de a administra bunul şi de a-l transmite, la decesul său, către B. La decesul lui X, atât A cât şi B acceptă liberalitatea, astfel încât în certificatul de moştenitor A este menționat ca instituit iar B ca substituit, drepturile acestuia din urmă aflându-se sub condiția supraviețuirii sale față de A. La un moment dat, cei doi beneficiari, de comun acord, doresc să înstrăineze bunul care a făcut obiectul legatului. Problema pe care notarul trebuie să o rezolve este următoarea: cine şi cum poate înstrăina bunul?*

Observăm că speța are câteva caracteristici. În primul rând, trebuie să fie vorba despre un bun individual determinat, pentru că, dacă ar fi vorba despre o universalitate, înstrăinarea unui bun poate avea caracterul unui act de administrare a acesteia. În al doilea rând, este necesar ca substituitul să fi acceptat liberalitatea, pentru că, dacă nu a acceptat-o, el poate renunța, consolidând, în temeiul art. 1000 cod civil, drepturile instituitului. În al treilea rând, este necesar ca

liberalitatea să fie dispusă prin legat şi moştenirea să fie deschisă sau prin donație acceptată atât de instituit cât şi de substituit, pentru că, dacă ar fi dispusă prin donație iar donatorul s-ar afla încă în viață şi substituitul nu a acceptat oferta ce i s-a făcut, cel care a dispus-o ar putea să o revoce. În fine, în al patrulea rând, este necesar ca atât instituitul cât şi substituitul să fie de acord cu privire la înstrăinarea bunului.

Pentru rezolvarea problemei am apelat la opiniile exprimate în literatura juridică. Astfel, într-o opinie[3] se consideră că „instituitul este proprietar al bunului, dar dreptul său de proprietate este serios limitat deoarece el exercită atributele dreptului (…) în numele şi pe seama instituitului" (*alieno nomine*). Pe cale de consecință, instituitul nu are dreptul de a dispune de bunuri, nici prin acte între vii şi nici pentru cauză de moarte. Într-o altă opinie[4], se consideră că instituitul este proprietar al bunurilor şi le poate înstrăina sau greva cu drepturi reale, actele încheiate fiind susceptibile a fi desființate de către substituit atunci când dreptul său devine efectiv, fiind îndeplinită condiția supraviețuirii sale față de instituit.

Încercând aplicarea practică a celor două păreri, observăm că niciuna dintre ele nu oferă o soluție viabilă. După prima dintre ele, drepturile instituitului sunt limitate grav, panoul patrimonial oglindind mai degrabă o serie de obligații – de a administra bunul, de a-l transmite, la deces, substituitului – în raport de care latura activă – posibilitatea de a folosi bunul, de a culege fructele acestuia – poate apărea de multe ori ca nesemnificativă. În plus, nu ține seama de realitățile practice, de interesul părților, care poate să impună înstrăinarea bunului încă din timpul vieții instituitului. Şi, în astfel de situații, dacă instituitul nu poate dispune de bun, atunci cine ar putea-o face? Substituitul? Teoretic, ar fi posibil, dreptul său devenind, odată ce a acceptat liberalitatea, dintr-unul eventual, unul condițional, supus aceleiaşi condiții suspensive a supraviețuirii față de instituit. Greu de imaginat, însă, că s-ar găsi un astfel de cumpărător, care să accepte să plătească prețul real al bunului, sub o astfel de incertitudine. La fel de greu ar fi de aplicat şi cea de a doua opinie, pentru aceleaşi considerente, dobânditorii cerând în primul rând siguranța tranzacției. Or, a întocmi un act de înstrăinare în care transmițător să fie instituitul, substituitul având posibilitatea de a cere desființarea lui la decesul instituitului, însemnă nu numai nesiguranță pentru circuitul civil ci şi neîndeplinirea de către notar a unei obligații esențiale a sa: evitarea litigiilor dintre părți.

Însă, situația nu poate rămâne nerezolvată. Iată soluțiile pe care le propunem şi care, odată alese, pot conferi siguranță actelor instrumentate.

O primă variantă ar fi cea a acțiunii în instanță în vederea revizuirii sarcinii care grevează liberalitatea al cărei beneficiar este instituitul. În urma acesteia, instanța poate autoriza înstrăinarea bunului şi poate stabili condițiile în care această să fie perfectată. Avantajul soluției stă în aceea că poate fi folosită şi în cazul în care părțile – instituit şi substituit – nu se înțeleg. Deficiența ei constă în durata mare a procesului şi costurile pe care le presupune.

Cea de a doua variantă porneşte de la faptul că instituitul are, față de substituit, o obligație. Pentru a lăsa liber dreptul instituitului, pentru ca înstrăinarea bunului să fie posibilă şi sigură pentru dobânditor, obligația respectivă trebuie să fie stinsă. Una dintre căile de stingere a obligațiilor este remiterea de datorie, reglementată de art. 1629 şi urm. cod civil. Astfel, se poate întocmi o convenție între instituit şi substitui, prin care acesta din urmă să renunțe la executarea obligației şi să-l libereze în acest fel pe debitor. Apoi, se poate trece la radierea notării din cartea funciară a sarcinii şi la înstrăinarea bunului. Ceea ce se poate reproşa acestei soluții – faptul că dreptul substituitului este condiționat de supraviețuirea sa față de instituit şi, prin urmare, că remiterea de datorie este şi ea condiționată – este de natură a produce consecințe infinit mai lejere decât folosirea oricăreia dintre variantele doctrinare prezentate. Astfel, dacă substituitul predecedează instituitului, remiterea de datorie este ineficientă dar înstrăinarea rămâne valabilă pentru că drepturile instituitului s-au consolidat ca urmare a neîndeplinirii condiției, iar dacă substituitul supraviețuieşte instituitului, remiterea de datorie este eficientă şi, în baza ei, şi actul de înstrăinare a bunului. Dincolo de aceste aspecte, va mai rămâne de discutat, de la caz la caz, caracterul gratuit sau oneros al remiterii de datorie, care va determina înscrierea sau nu în registrul național notarial[5]. Marele avantaj al acestei soluții constă în caracterul său amiabil, în rapiditatea şi eficiența sa.

Cea de a treia variantă, derivată tot din aceea că instituitul are o obligație față de substituit, se calează pe ideea posibilității de a recurge la o modalitate de transformare a respectivei obligații. Prin urmare, se poate imagina şi un contract de novație, prin care substituitul să consimtă ca, în cazul în care condiția legală a supraviețuirii sale față de instituit va fi îndeplinită, obligația acestuia să nu mai constea în predarea bunului ce a făcut obiectul legatului, ci în remiterea unei sume de bani stabilită de comun acord, sau a unui alt bun. Ne vom afla în acest fel în fața unei clasice novații, aşa cum este ea reglementată de art. 1609 alin. 1 cod civil, aflată şi ea sub condiția supraviețuirii substituitului față de instituit. Îndeplinirea condiției determină consolidarea drepturilor consfințite prin actul de novație şi, implicit, drepturile dobânditorului bunului. Neîndeplinirea condiției, face ca dreptul instiuitului să se consolideze şi, din nou, dobânditorul bunului nu este afectat.

[1] Spre deosebire de substituția vulgară, în care este vorba despre o singură liberalitate, cu executare alternativă.

[2] Spre deosebire de dubla liberalitate în uzuftuct şi nudă proprietate, prin care nuda proprietate se lasă unui beneficiar şi uzufructul altui beneficiar, şi la care obervăm că obiectul gratificării este diferit, fiecare destinatar având de primit altceva.

[3] A se vedea Fr.Deak, R. Popescu, Tratat de drept succesoral, vol. 2 pag. 233

[4] A se vedea D. Chirică, Tratat de drept civil – Succesiuni şi Liberalităţi, Ed. C.H.Beck, Bucureşti 2014,i pag. 163-165

[5] De exemplu, dacă înstrăinarea s-a făcut în vederea acoperiii unui interes al instituitului, de pildă un tratament medical costisitor, preţul vânzării fiind folosit pentru acesta, este evident că substituitul a consimţit la o liberalitate în beneficiul instituitului, renunţând total la drepturile sale. În schimb, dacă preţul vânzării a fost folosit pentru achiziţionarea unui alt imobil, în care substituitul să aibă nuda proprietate iar instituitul să deţină uzufructul viager, este evident că remiterea de datorie nu are ca obiect decât obligaţia predării bunului ce a constituit obiectul liberalităţii, raporturile realizate ulterior între instituit şi substituit fiind în beneficiul ambilor şi tinzând, în ultimă instanţă, la respectarea voinţei dispunătorului.